

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОГО ЧИННИКА НА ПОЛІТИКУ ВЛАДНИХ КІЛ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ЩОДО КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ (ГРУДЕНЬ 1653 – ЧЕРВЕНЬ 1655 рр.)

Олександр Юга. Вплив міжнародного чинника на політику владних кіл Речі Посполитої щодо козацької України (грудень 1653 – червень 1655 рр.). У статті висвітлено масштаби впливу міжнародного чинника на еволюцію концепцій української політики правлячої верхівки Речі Посполитої упродовж грудня 1653 – червня 1655 рр. Встановлено, що саме він значною мірою визначав співвідношення сил у середовищі політичної еліти, конкретні заходи її угруповань, або поспішність у врегулюванні польсько-українського конфлікту, або, навпаки, його ігнорування. З'ясовано, що з 1654 р. вагомим став московський чинник, вплив якого річпосполитська еліта вочевидь недооцінила, внаслідок чого на початку 1654 р. український уряд прийняв царську протекцію. У результаті постала проблема розробки шляхів повернення козацької України до складу Польсько-Литовської держави. Загроза навесні 1655 р. нападу Швеції підштовхнула еліту до необхідності досягнення політичного порозуміння з Чигирином.

Ключові слова: міжнародний чинник, Московія, Швеція, політична еліта, Річ Посполита, козацька Україна, українська проблема.

Александр Юга. Влияние международного фактора на политику властных кругов Речи Посполитой к казацкой Украине (декабрь 1653 – июнь 1655). В статье освещены масштабы влияния международного фактора на эволюцию концепций украинской политики правящей верхушки Речи Посполитой в течение декабря 1653 – июня 1655. Установлено, что именно он в значительной степени определял соотношение сил в среде политической элиты, конкретные меры ее группировок, или поспешность в урегулировании польско-украинского конфликта, или, наоборот, его игнорирование. Выяснено, что с 1654 г. весомым стал московский фактор, влияние которого речпосполитская элита явно недооценила, в результате чего в начале 1654 г. украинское правительство приняло царскую протекцию. В результате возникла проблема разработки путей возвращения казацкой Украины в состав Польско-Литовского государства. Угроза весной 1655 г. нападения Швеции подтолкнули элиту к необходимости достижения политического соглашения с Чигирином.

Ключевые слова: международный фактор, Московия, Швеция, политическая элита, Речь Посполитая, казацкая Украина, украинская проблема.

Вагомим чинником історичного розвитку Речі Посполитої середини XVII століття, від якого залежала майбутня доля держави й суспільства, була

українська проблема, суть якої полягала у появі в процесі революційної боротьби Української держави, яка прагнула незалежності, що стало новим явищем у політичній історії Польсько-Литовської держави. Такі кардинальні зміни стали викликом для річпосполитської політичної еліти у контексті спроможності визнання / невизнання права іншого народу на самостійний розвиток. Тому відбувався складний процес пошуку владною верхівкою оптимальних шляхів врегулювання надзвичайно кровопролитного конфлікту між Річчю Посполитою та козацькою Україною. Його складність у значній мірі зумовлювалася впливом міжнародного чинника.

У середині XVII ст. перше він проявив себе у 1648–1649 рр. у формі надання воєнної допомоги Війську Запорозькому Кримським ханством, роль якого стала визначальною під час укладення Зборівського, Кам'янецького й Гадяцького договорів та Берестецької битви. Це означало, що в окремих випадках Річ Посполита втрачала ініціативу у виборі шляхів розв'язання української проблеми.

З кінця 1653 р. надзвичайно вагомим став московський чинник, вплив якого на розв'язання української проблеми річпосполитська еліта вочевидь недооцінила, внаслідок чого на початку 1654 р. український уряд прийняв царську протекцію. Ця зміна значно ускладнила намагання владних кіл Речі Посполитої повернути вплив над козацькою Україною.

Щодо оцінки прийняття Б. Хмельницьким 18 січня протекції царя, схиляємося до позиції дослідників, які вважають такий крок гетьмана доцільним. Найвагомим аргументом на користь такої думки вважаємо вкрай несприятливу геополітичну ситуацію, в яку потрапила козацька Україна станом на кінець 1653 – початок 1654 рр. Уже не було можливості для маневру, затягування часу або вибору з-поміж декількох варіантів. Чому? На перший погляд, Військо Запорозьке не було зв'язане жодними договорами й зобов'язаннями: Зборівський договір був зірваний польською стороною ще на початку 1651 р.; Білоцерківський юридично ніколи й не набував чинності, оскільки не був затверджений сеймом, а в результаті перемоги під Батогом на початку червня 1652 р. українська сторона фактично відновила територію держави, визначену в угоді під Зборовом; у грудневих переговорах 1653 р. під Кам'янцем українські представники взагалі участі не брали. Складається враження, що козацька Україна нарешті досягла геополітичної свободи. Проте, насправді все було значно складніше, адже Кам'янецька угода повністю ігнорувала інтереси козацької України й передбачала її окупацію коронними військами¹. Хан ставав союзником Речі Посполитої. Не можна було покладатися також на допомогу Валахії, Молдавії та Трансільванії, з якими відносини були зіпсовані з одного боку реалізацією династичних планів українського гетьмана (шлюб в серпні 1652 р. Тимоша з Розандою), а з іншого – походами українських військ під керівництвом Т. Хмельницького у Молдавію (початок травня 1653 р.) та Валахію (кінець травня 1653 р.). Останні загострили відносини з турецьким султаном, оскільки йшлося про втру-

чання на терени васально залежних від нього князівств. У таких умовах сподіватися на захист та військову допомогу дійсно можна було лише з боку Московської держави, тим більше, що керівництво останньої нарешті офіційно задекларувало курс на підтримку козацької України.

Щодо геополітичного становища Речі Посполитої у той самий час, то однозначно визначити його як сприятливе або негативне важко. Річ у тім, що, з одного боку, виникла можливість нарешті сформувати антиукраїнську коаліцію у складі Кримського ханства, Молдавії, Валахії та Трансільванії. Покращилися відносини з турецьким султаном, невдоволеним затягуванням Б. Хмельницьким прийняття його протекції та втручанням у справи Молдавії. Проте, з іншого боку, з кінця 1653 р. різко погіршилися відносини з Московською державою.

Водночас, зазначимо, що з моменту прийняття Б. Хмельницьким царської протекції розв'язання польсько-литовською політичною елітою української проблеми значно ускладнилося, адже територія Війська Запорозького для Речі Посполитої була втрачена.

Відомості про перехід козацької України під «високу царську руку» до Варшави 21 лютого привіз королівський посол Я. Млоцький, який саме повернувся з Москви². Вони не були цілковитою несподіванкою для королівського двору. Навпаки, Ян Казимир та його найближче оточення, знаючи про дипломатичні відносини між козацькою Україною та Московською державою, передбачали, що представники обох сторін обговорюють проект договору, спрямованого проти Речі Посполитої³.

У ситуації, що склалася на початку 1654 р., польські урядовці вирішили добитися погіршення відносин козацької України з Туреччиною та її васалами. Задля цього у січні 1654 р. до Стамбулу було відправлено посла львівського хорунжого М. Бегановського, який зобов'язаний був повідомити султану, що тісний союз козацької України з Московською державою міг призвести до утворення православної ліги, спрямованої проти Туреччини. Завдяки таким аргументам, він мав добиватися розриву відносин Порти з козацькою Україною й надіслання розпорядження ханові, щоб орда не допомагала Війську Запорозькому. Крім того, повинен був отримати дозвіл султана на формування військового союзу в складі Криму, Молдавії, Трансільванії і Валахії, спрямованого проти Московії⁴. На переконання річпосполитських урядовців, у випадку, якщо б такий задум був реалізований, надання Московією військової допомоги Б. Хмельницькому проти Речі Посполитої, було б неможливе.

Одночасно було підготовлено посольство коронного стражника М. Яскульського до Криму. Йому доручали переконати хана, щоб він використав свій вплив на Б. Хмельницького й змусив його виступити спільно з ханом і королем проти Москви, в разі нападу останньої на Річ Посполиту⁵. На думку короля й сенаторів, саме угода з Кримським ханством була в тих умовах єдиним варіантом виходу зі складної військово-політичної ситуації. Зважаючи на те,

що в 1650 й 1653 рр. хан уже пропонував здійснити спільний (разом з поляками й українцями) військовий похід на московські землі, у Варшаві були впевнені, що у випадку збройного конфлікту з Московською державою його не потрібно буде довго переконувати підтримати саме Річ Посполиту. Проте, в конкретних умовах початку 1654 р. польських політиків турбувало інше питання – якою буде реакція Іслам-Гірея на прийняття українським гетьманом царської протекції? Щоб підштовхнути хана до виступу проти козацької України, йому обіцяли значну грошову винагороду. Досить наглядно важливість для польської еліти підтримки Речі Посполитої Кримським ханством підтверджує великий розмір видатків коронної скарбниці на відправлення своїх та прийом ханських послів⁶.

Окрім дипломатичних заходів, у Варшаві не відкидали і використання збройних засобів проти козацької України. Так, на початку 1654 р. під час наради короля з сенаторами було прийнято рішення спробувати «вдарити на Україну» силами коронної і литовської армій. Така ухвала була зумовлена сподіваннями короля, що татари, згідно з умовами Кам'янецької угоди, не будуть надавати допомогу Війську Запорозькому⁷. Відтак, розрахунок був на те, що лише своїми, послабленими в результаті тривалої війни, силами Військо Запорозьке не зможе вчинити сильного опору⁸. Проте, дізнавшись про прийняття козацькою Україною царської протекції, правляча верхівка не наважилася на воєнні дії. Водночас, у січні було визначено урядове посольство на чолі з польним гетьманом С. Потоцьким для переговорів з Б. Хмельницьким. Проте, справжня їх мета полягала в тому, щоб відтягнути час, необхідний для формування війська⁹.

З 11 лютого до 28 березня проходили засідання сейму. Його основне завдання полягало в тому, щоб прийняти ухвали про визначення нових і зібрання несплачених податків від воєводств¹⁰. Це дозволяє говорити про те, що король все ж не відмовився від силової розправи з козацькою Україною.

21 лютого Ян Казимир видав універсал до населення козацької України, в якому вимагав, щоб усі піддані, дочекавшись вступу на її терени коронних військ, збройно виступили проти зрадника Б. Хмельницького і його московських союзників. Він запевняв, що приєднає козацьку Україну до Речі Посполитої і підтвердить усім лояльним козакам їх давні права, привілеї та вольності¹¹. Проте, королівський універсал не вказував, про які саме «давні права і вольності» йшла мова – ті, які отримало козацтво згідно з Білоцерківським договором, чи ще давніші, якими користувалися козаки до 1648 р.¹² Це дозволяє говорити про те, що під впливом інформації про перехід Війська Запорозького під протекцію царя, політичній верхівці Речі Посполитої було важливо будь-що не допустити довготривалості союзу між ними («Бережи Боже, щоб козаки при Москві мали залишитися»¹³). Але відсутність конкретних поступок наряд чи могла змінити ситуацію на користь Речі Посполитої.

Подібного змісту було і звернення литовського гетьмана Я. Радзивілла до українців з проханням, «щоб того ярма – гіршого від поганської неволі – на себе не брали, а вірності й прихильності королеві і Речі Посполитій дотри-

мали»¹⁴. Кам'янецький староста (брацлавський воєвода) П. Потоцький в універсалі до козаків від 24 березня 1654 р. радив «вернутися під крила й. к. м., ніж іти в тяжке і вічне ярмо московського мучення»¹⁵. Яскравим прикладом таких заходів польських урядовців була спроба на початку березня польного гетьмана С. Потоцького, зі згоди короля, переконати кальницького полковника І. Богуна відступити від Б. Хмельницького, за що йому було обіцяно шляхетство, будь-який земельний наділ і навіть булаву Війська Запорозького¹⁶. Проте, такі заходи не дали бажаних для Речі Посполитої результатів.

Під час сеймових засідань сенатори у своїх виступах підтримали необхідність формування війська проти козацької України. Лише Я. Лещинський порушив питання можливого порозуміння з Військом Запорозьким¹⁷. Натомість чернігівський воєвода К. Тишкевич у листах на сейм радив вдатися до посполитого рушення й звернутися за підтримкою до Кримського ханства¹⁸. С. Потоцький, підтримуючи задум здійснення військового походу в козацьку Україну, в листі до короля зауважував, що на успіх можна було розраховувати лише у випадку остаточного розриву татарами союзу з Військом Запорозьким¹⁹. Учасники засідань відкинули пропозицію Я. Радзивілла шукати примирення з Військом Запорозьким²⁰.

10 березня, ще під час засідань сейму, коронні війська, виконуючи розпорядження короля, розпочали похід в козацьку Україну. Проте, він не мав значних успіхів у контексті реалізації плану її повернення до складу Речі Посполитої²¹, навпаки, викликав серед українського населення спротив. Проте, під час наради сенату наприкінці березня, після зриву роботи сейму, було вирішено все ж залишити війська на Україні, сподіваючись на продовження військових операцій влітку²².

У той час, коли тривали засідання сейму й відбувався наступ польської армії на Брацлавщину, у Москві відбувалися переговори щодо змісту українсько-російського договору. На початку квітня його текст було вручено послам Війська Запорозького. Не вдаючись до детального аналізу його змісту (в історіографії йому приділена значна увага), торкнемося лише тих статей, які дозволяють глибше зрозуміти складнощі уряду Речі Посполитої в справі повернення до її складу козацької України.

Насамперед, укладаючи договори з козацькою Україною у 1649 і 1651 рр., річпосполитська еліта найбільш болісно реагувала на питання визначення її території, чисельності реєстру, прав православної Церкви, землеволодіння, самостійності українського уряду у проведенні внутрішньої та зовнішньої політики. Яким же чином вони були вирішені козацькою Україною укладенням договору з Москвою? Відповідь на це питання дозволить зрозуміти реальні шанси Речі Посполитої повернути Б. Хмельницького у своє підданство та визначити доцільність обраних її урядовцями засобів для досягнення цієї мети.

Насамперед щодо території Української держави, факт існування якої не заперечувався російською стороною. Відомо, що ще після перемоги під Бато-

гом Б. Хмельницький упродовж 1652 і 1653 рр. у зверненнях до короля й уряду Речі Посполитої постійно наполягав на необхідності відновлення чинності Зборівського договору, відкидаючи будь-які інші вимоги та пропозиції. Відтак, можна з певністю говорити, що до складу козацької України входили Київське, Чернігівське і Брацлавське воєводства. По-друге, чисельність українського війська згідно з українсько-російським договором становила 60 тисяч осіб, що було значно більшим числом ніж те, яке коли-небудь визнавав уряд Речі Посполитої. По-третє, зважаючи на спільність релігії, зникала небезпека національно-релігійного гноблення українського населення (попри всі заяви, польсько-литовська влада так і не пішла на ліквідацію унії). По-четверте, за українським урядом визнавалася вся повнота влади у проведенні внутрішньої політики. Єдиним негативним аспектом, відповідно до умов договору, було обмеження самостійності у зовнішній політиці у вигляді заборони на відносини з Річчю Посполитою та Портою.

Отже, повністю підтримуємо висновок В. Смоля і В. Степанкова про те, що укладений договір зафіксував акт відокремлення й незалежності козацької України від Речі Посполитої та був правовим визнанням її Московією як окремої держави з повним внутрішньополітичним і обмеженим зовнішньополітичним суверенітетом²³.

Зважаючи на те, що польсько-литовська еліта не збиралася миритися з таким станом справ, українська проблема ще більше загострилася, адже потрібно було шукати ефективні засоби повернення козацької України. Що стосується досягнення цієї мети силовими засобами, то, як відомо, військовий похід навесні 1654 р. польського війська в козацьку Україну закінчився невдало. На думку Я. Лещинського, єдиним його результатом стало ослаблення армії, що унеможливило її спрямування влітку проти Московської держави²⁴.

Прихильникам поміркованої політики щодо козацької України ставало зрозуміло, що Річ Посполита не спроможна вести війну на два фронти: на білоруському з Москвою і на українському з козацькою Україною, і щоб мати змогу боротися з Московською державою, необхідно за всяку ціну досягти порозуміння з Б. Хмельницьким. Я. Лещинський радив «признати або Білоцерківський трактат, або Зборівський. Бо коли б навіть цим (Зборівським) їх можна було б задовольнити, то це було б велике щастя». Всупереч заяві С. Потоцького, що «він те тільки шаблею приборкає», Я. Лещинський радив «говорити про згоду». Взятися за справу пропонував доручити Я. Радзивілу, який був найбільш здатним (після смерті А. Киселя) до проведення політики примирення з Військом Запорозьким²⁵.

Поки король та уряд визначалися з питанням подальшої політики щодо Війська Запорозького, Я. Радзивілл у листі до Б. Хмельницького від 29 червня 1654 р. переконував його «не стягати на себе тягару гіршого від поганської неволі (мався на увазі московський протекторат)», якого вже «ніколи б не можна було позбутись», оскільки «вони (Москва) якщо спочатку б і попускали, пізні-

ше стали б тяжкі і нестерпні». На завершення радив добре обдумати перспективу відносин з Москвою та повернутися «до давньої служби Речі Посполитій»²⁶.

Подальший характер відносин з козацькою Україною залежав від сейму, який розпочав роботу 9 червня. Під час сенаторських виступів, хелмінський біскуп Я. Гембіцький наголосив на необхідності формування війська для захисту Речі Посполитої. Його підтримав войницький каштелян М. С. Тарновський. Каштеляни серадський І. Вежбовський і розперський С. Надольський порушили також питання про необхідність збереження союзу Речі Посполитої з Кримським ханством. Канцлер щодо цього нагадав учасникам сеймових засідань позицію королівського двору, згідно з якою військові дії можна було починати лише після згоди Криму надати допомогу²⁷. 3 липня він повідомив учасників засідань про результати посольства М. Яскульського до Криму, зазначивши, що хан пообіцяв надати 100-тисячне військо та висунув вимогу вислання спеціального посла до Криму для підтвердження військового союзу. 6 липня сейм погодився на виплату татарам упоминків²⁸. 10 липня зі звітом виступив посол до Туреччини М. Бегановський, а 20 липня під час прийому татарського посольства було затверджено польсько-кримський оборонно-наступальний договір, спрямований проти козацької України та Московської держави²⁹. Виходячи з того, що саме хан тривалий час надавав військову підтримку козацькій Україні, укладення з ним договору було важливим досягненням річпосполитської політичної еліти.

Натомість помірковано налаштовані політики продовжували відстоювати необхідність примирення з козацькою Україною. Так, у серпні Я. Лещинський виступив з підтримкою пропозиції Я. Радзивілла нарешті розпочати переговори з Б. Хмельницьким³⁰. За словами одного з сучасників, прихильників політичної концепції поміркованих сил, «вже давно тішилися б вирішенням тієї справи («козацької»), якби не були певні (сили) в Речі Посполитій, які воліли б знищити той народ»³¹.

Попри усі застереження польський уряд відкинув пропозиції переговорів з козацькою Україною. 27 жовтня проти неї вирушило польське військо на чолі з С. Потоцьким³². Крім того, занепокоєння литовської еліти з приводу надійності військового союзу з татарами виявилися безпідставними, оскільки 22 листопада новий хан Мехмед-Гірей (Іслам-Гірей помер 10 липня) та знать у присутності польського посла М. Яскульського присягли на договорі з Річчю Посполитою. На початку січня 1655 р. татари прибули на допомогу польському війську³³. Рада сенату, яка відбулася у цей час, відкинула навіть можливість тимчасового перемир'я з Військом Запорозьким³⁴. Проте, битва під Охматовом, яка сталася в останні дні січня, засвідчила невдачу польської сторони, послабила її армію й унеможливила проведення подальшого наступу³⁵.

Після осінньо-зимової кампанії 1654–1655 рр. багатьом річпосполитським політикам все-таки ставало зрозуміло, що воєнними засобами повернути «до послушенства» козацьку Україну не вдасться³⁶. Відтак, знову спостерігаються спроби порозумітися з нею. У другій половині березня Я. Радзивілл відправив

з цією метою до Б. Хмельницького посла, а також звернувся з листами до наказного гетьмана І. Золотаренка та представника київського метрополита нижинського протопопа М. Філімоновича. Він підкреслював готовність Яна Казимира продемонструвати українцям «милість» і «ласку» та намагався вплинути на Золотаренка й старшину, обіцяючи їм особливі привілеї і свою особисту підтримку перед королем³⁷. Тобто, литовський гетьман дотримувався курсу, спрямованого на врегулювання конфлікту з Військом Запорозьким шляхом домовленостей з верхівкою козацької старшини, наданням їй вигідного статусу в Речі Посполитій та покращенням становища реєстрового козацтва. Наприкінці березня з листом до Б. Хмельницького звернувся також чернігівський воєвода К. Тишкевич, пропонуючи розірвати союз з Москвою та обіцяючи натомість Війську Запорозькому «всілякі вольності»³⁸.

Враховуючи невдачу силового сценарію знищення козацької України, а також зростання загрози з боку Швеції (в березні її король Карл X прийняв рішення розпочати війну проти Речі Посполитої), Ян Казимир на початку квітня зі згоди сенату погодився на переговори і дозволив Я. Радзивілу укласти перемир'я з Московською державою, сподіваючись у такий спосіб послабити позиції Війська Запорозького³⁹.

Зазначимо, що ряд політиків з королівського оточення продовжували головного ворога вбачати саме в козацькій Україні. До них у першу чергу належали польний гетьман С. Лянцкоронський та канцлер С. Коріцинський⁴⁰. Проте, наприкінці квітня в королівському оточенні переважила все-таки концепція пошуку згоди з Військом Запорозьким, на чому, зокрема, наголошував примас А. Лещинський⁴¹. Така зміна поглядів зумовлювалася значною мірою стратегічними міркуваннями: примирення з Військом Запорозьким дозволило б у разі необхідності (напад Швеції), відкликати війська з українських теренів і спрямувати на північ. Вагому роль відіграло також погіршення геополітичного становища Речі Посполитої. Якщо наприкінці 1653 р. її уряд, розробляючи план зимового наступу на терени козацької України, міг розраховувати на підтримку Молдавії, Валахії, Трансільванії, Криму та сприятливе ставлення Порти, то починаючи з січня 1655 р. ситуація кардинально змінюється. Зокрема, султан почав схилитися до ідеї відновлення союзу між Кримським ханством і Військом Запорозьким. Порозуміння з Б. Хмельницьким почали шукати і правителі придунайських князівств⁴².

В умовах погіршення становища Речі Посполитої поміркованішою стає і позиція Яна Казимира. Стверджувати це дає підстави виданий ним на початку травня універсал до української старшини та рядового козацтва, мета якого – повернути козацьку Україну з-під московського протекторату. Задля цього король обіцяв прощення українцям усіх їх попередніх вчинків, а також «всіх людей лицарських (воєнних) до прерогатив шляхетських допустити. Людей менших, що пильнують сільського господарства, постановити на самих легких чиншах і навіки вчинити вільними»⁴³. Проте, це були лише обіцянки короля,

який потрапив у вкрай скрутне становище. Перспективи ж їх виконання, в умовах слабо централізованої монархії в Речі Посполитій, залежали від рішень сейму.

Зазначимо, що учасники скликаного в травні сейму були вкрай стривожені такими поступками Яна Казимира, а відтак взяли розгляд «козацької проблеми» під свій контроль. Значну активність розгорнув Я. Радзивілл, який виступав за проведення переговорів з Військом Запорозьким. Зважаючи на складне становище Речі Посполитої (не маючи змоги продовжувати військові дії проти українсько-російських військ) було сформовано спеціальну делегацію від обох палат, яка повинна була розробити інструкцію для переговорів з українським урядом⁴⁴. Її зміст мав триматися в таємниці, щоб не розголошувати меж можливих поступок українській стороні.

Інструкція ж передбачала такі умови: амністію для всіх учасників конфлікту, починаючи від 1648 р.; відновлення в правах грецької віри, не порушуючи при цьому прерогатив католицької та не скасовуючи унію; відновлення козацьких вольностей та привілеїв; зменшення чисельності козацтва «наскільки буде можна». Задля успішної реалізації останньої умови пропонувалося залучати хана, пояснюючи йому, що велика кількість козаків є небезпечною і для Кримського ханства. Водночас, підходячи до обговорення цього вкрай гострого питання, комісари мали діяти обережно: спочатку обстоювати білоцерківську кількість реєстровців (20 тисяч осіб), у крайньому випадку зборівську (40 тисяч), але ні за яких обставин не виходити за її межі. Також інструкція заборонила проживання козацтва в шляхетських маєтностях (лише в королівських). Знову передбачалося зайняття місця в сенаті митрополитом. Шляхетські права могли поширюватися на 6 тисяч осіб. Гарантами договору на таких умовах пропонувалися семигородський князь і кримський хан, які мали стежити за його дотриманням лише «мирними способами»⁴⁵. У сприйнятті польських поміркованих політиків результатом примирення мав стати розрив козацької України з Московською державою. Не погоджуємося з думкою польського дослідника Ф. Равіти-Гавронського, що «умови, запропоновані Річчю Посполитою могли задовольнити найбільші мрії Хмельницького»⁴⁶. Більше схилиємося до висловлених в історіографії міркувань, що Б. Хмельницький не хотів приймати запропонованих польською стороною умов примирення, оскільки вони були значно гірші від тих, які запропонувала Москва і не йшли в жодне порівняння з тим статусом козацької України, який вона мала згідно з умовами українсько-російського договору 1654 р.⁴⁷.

Отже, саме міжнародний чинник значною мірою визначав співвідношення сил у середовищі політичної еліти Речі Посполитої, конкретні заходи її утруповань, або поспішність у врегулюванні польсько-українського конфлікту, або, навпаки, його ігнорування. В період з кінця 1653 р. до середини 1655 р. міжнародне становище Речі Посполитої було складним. Адже, з одного боку, з'явилася можливість сформувати антиукраїнську коаліцію у складі Кримсь-

кого ханства, Молдавії, Валахії й Трансильванії, а з другого – відбувалися погіршення відносин зі Швецією та війна з Московією. Після прийняття Б. Хмельницьким протекції царя ситуація істотно змінилася не на користь Речі Посполитої. Адже тепер потрібно було добиватися розриву українсько-російських відносин і припинення воєнних дій з Московською державою. У такій ситуації політична еліта в питанні повернення козацької України до складу Польсько-Литовської держави спершу обмежувалася декларативними заявами щодо згоди на підтвердження «давніх прав, привілеїв та вольностей», водночас вдавалася і до силових заходів (весняна кампанія 1654 р. й осінньо-зимова 1654–1655 рр.). Проте, їх невдача, а також посилення навесні 1655 р. загрози нападу Швеції посприяли утвердженню серед еліти переконання в необхідності досягнення політичного порозуміння з Чигирином.

Примітки:

¹ Степанков В., Степанков В. Жванецька кампанія 1653 року та її наслідки для козацької України: джерела до вивчення теми (на допомогу викладачам, учителям, студентам та краєзнавцям) // Проблеми дидактики історії. 2015. Вип. 6. С. 36.

² Kubala L. Wojna moskiewska r. 1654–1655 // Szkice historyczne. Kraków, 1910. Ser. 3. S. 100.

³ Wójcik Z. Feudalna Rzeczpospolita wobec umowy w Perejaslawiu // Kwartalnik Historyczny. 1954. Rocznik LXI. Nr. 3. S. 82-83.

⁴ Жерела до історії України-Руси. Львів, 1911. Том 12. Матеріали до історії української козащини. Том 5. Акти до Хмельниччини (1648–1657) / Зібрав і видав М. Кордуба. С. 277-278; Grabowski A. Ojczyście wspominki w pismach do dziejów dawniej Polski. Diaryusze, relacje, pamiętniki. Kraków, 1845. T. 1. S. 90; Заборовский Л. В. Порта, Крымское ханство и государства Центральной и Восточной Европы в 1648–1654 гг. // Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XVII в. М. : Наука, 1998. Ч. 1. С. 215; Kubala L. Wojna moskiewska r. 1654–1655... S. 129-130; Wójcik Z. Feudalna Rzeczpospolita wobec umowy w Perejaslawiu // Kwartalnik Historyczny. 1954. Rocznik LXI. Nr. 3. S. 94-97.

⁵ Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. К., 1852. Т. 3. Отд. 3 (1652–1660). С. 59-64; Грушевський М. С. Історія України-Руси. К. : Наукова думка, 1996. Т. IX. Ч. 1 : 1650–1654. С. 780; Kubala L. Wojna moskiewska r. 1654–1655 // Szkice historyczne. Kraków, 1910. Ser. 3. S. 139.

⁶ Wójcik Z. Aspekty finansowe przymierza polsko-tatarskiego 1654-1666 // O naprawę Rzeczypospolitej. Warszawa, 1965. S. 142-146.

⁷ Федорук Я. О. Міжнародна дипломатія і політика України 1654–1657. Ч. 1 : 1654 р. Львів, 1996. С. 24.

⁸ Kroll P. Rzeczpospolita wobec Ukrainy w latach 1654–1658 // Покликання. Збірник праць на пошану професора о. Юрія Мицика / Редкол. П. Сохань, А. Бойко, В. Брехуненко та ін. К., 2010. С. 67.

⁹ Федорук Я.О. Міжнародна дипломатія і політика України 1654–1657. Ч. 1 : 1654 р. ... С. 21-23.

¹⁰ Akta sejmikowe województwa krakowskiego / Wyd. A. Przyboś. Wrocław, 1955. Т. II : 1621–1660. S. 477-485, 488-489.

¹¹ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі – АЮЗР). СПб. : Тип. брат. Пантелеевых, 1878. Т. 10 : 1653–1654. С. 549-552.

¹² Kroll P. Rzeczpospolita wobec Ukrainy w latach 1654 – 1658... С. 68.

¹³ Ibid.

¹⁴ АЮЗР. Т. 10. С. 551-554.

¹⁵ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. IX. Ч. 2 : 1654–1657. С. 877-878.

¹⁶ АЮЗР. Т. 10. С. 555-558, 561-562.

¹⁷ Dąbrowski J. S. Senat Koronny: stan sejmujący w czasach Jana Kazimierza. Kraków : Historia Jagellonica, 2000. S. 223-230.

¹⁸ Biblioteka Muzeum im. ks. Czartoryskich w Krakowi. Rkps. 147. Teka Naruszewicza. 1653–1654, mf. 6525. Ark. 517-519.

¹⁹ Ibid. Ark. 521-525.

²⁰ Matwijow M. Konsepcje polityki Janusza Radziwiłła w latach 1648–1655. Proba interpretacji / Z dziejow i tradycji Srebrnego Wieku. Studia i materiały pod red. J. Pietrzaka // Acta Universitatis Wratislaviensis. Wrocław, 1990. № 1108. Historia LXXV. S. 35-36; Matwijów M. Próby mediacji hetmana litewskiego J. Radziwiłła w konflikcie polsko-kozackim w latach 1653–1655 // Wroclawskie studia wschodnie. 2001. № 5. S. 19-22.

²¹ Dąbrowski J. S. Przed «potopem». Senatorowie koronni wobec Kozaczyzny i Ukrainy w latach 1654–1655 // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003. Z. 130. S. 92.

²² Radziwiłł A.S. Pamiętnik o dziejach w Polsce. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1980. Т. 3 : 1647–1656. S. 415-416; Kubala L. Wojna moskiewska r. 1654–1655 // Szkice historyczne. – Kraków, 1910. – Ser. 3. – S. 147.

²³ Смолій В. А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2003. С. 323.

²⁴ Biblioteka Muzeum im. ks. Czartoryskich w Krakowi. Rkps. 384. Listy Jana Leszczyńskiego 1653-56, 536 s., mf. 1470. Ark. 67-68.

²⁵ Грушевський М.С. Історія України-Руси. Т. IX. Ч. 1: 1650–1654. С. 885; Заборовский Л. В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. Из истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе. М. : Наука, 1981. С. 52-53.

²⁶ АЮЗР. СПб. : Тип. Ф. Елеонского и К°, 1889. Т. 14 : 1654–1655 гг. С. 131-136.

²⁷ Dąbrowski J. S. Przed «potopem». Senatorowie koronni wobec Kozaczyzny i Ukrainy w latach 1654–1655 // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003. Z. 130. S. 94.

²⁸ Ibid.

²⁹ Заборовский Л. В. Крымский вопрос во внешней политике России и Речи

Посполитой в 40-х – середине 50-х годов XVII века // Россия, Польша и Причерноморье в XV–XVIII вв. М. : Наука, 1979. С. 268; Смолій В. А., Степанков В. С. Вказ. праця. С. 334-335; Wójcik Z. Jan Kazimierz Waza. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004. S. 111.

³⁰ Biblioteka Muzeum im. ks. Czartoryskich w Krakowi. Rkps. 384. Listy Jana Leszczyńskiego 1653–56, 536 s., mf. 1470. Ark. 90-92.

³¹ Matwijów M. Próby mediacji hetmana litewskiego J. Radziwilla w konflikcie polsko-kozackim w latach 1653-1655 / M. Matwijow // Wrocławskie studia wschodnie. 2001. № 5. S. 24.

³² Смолій В. А., Степанков В. С. Вказ. праця. С. 341.

³³ Заборовский Л. В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. Из истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе... С. 73-74; Смолій В. А., Степанков В. С. Вказ. праця. С. 339, 345.

³⁴ Walewskij A. Historia wyzwolonej Rzeczypospolitej wpadającej pod jarzmo domowe za panowania Jana Kaźmierza (1655–1660). Krakow, 1870. T. 1. S. 42-43.

³⁵ Смолій В. А., Степанков В. С. Вказ. праця. С. 346-349.

³⁶ Biblioteka Muzeum im. ks. Czartoryskich w Krakowi. Rkps. 384. Listy Jana Leszczyńskiego 1653–56, 536 s., mf. 1470. Ark. 165.

³⁷ АЮЗР. СПб. : Тип. Ф. Елеонского и К°, 1889. Т. 14: 1654–1655 гг. С. 535-540, 546-550; Заборовский Л. В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. Из истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе... С. 145.

³⁸ Dąbrowski J. S. Przed «potopem». Senatorowie koronni wobec Kozaczyzny i Ukrainy w latach 1654–1655 // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003. Z. 130. S. 98.

³⁹ Жерела до історії України-Руси. Львів, 1911. Том 12. Матеріали до історії української козаччини. Том 5. Акти до Хмельниччини (1648–1657) / Зібрав і видав М. Кордуба. С. 344; Walewskij A. Historia wyzwolonej Rzeczypospolitej wpadającej pod jarzmo domowe za panowania Jana Kaźmierza (1655–1660). Krakow, 1870. T. 1. S. 45-46.

⁴⁰ Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. К., 1852. Т. 3. Отд. 3 (1652–1660). С. 120-124.

⁴¹ Dąbrowski J. S. Przed «potopem». Senatorowie koronni wobec Kozaczyzny i Ukrainy w latach 1654–1655 // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2003. Z. 130. S. 99.

⁴² Смолій В. А., В. С. Степанков. Богдан Хмельницький. К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2003. С. 352-353.

⁴³ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. СПб. : Тип. Ф. Елеонского и К°, 1889. Т. 14 : 1654–1655 гг. С. 623-624; Michałowski J. Księga pamiętnicza. Kraków, 1864. S. 756-757.

⁴⁴ Volumina legum. Petersburg, 1859. Т. 4. S. 230-231; Грушевський М. С. Історія України-Руси. К. : Наукова думка, 1997. Т. IX. Ч. 2 : 1654–1657. С. 1093.

⁴⁵ Заборовский Л. В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. Из истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе... С. 146-149; Kubala L. Wojna moskiewska r. 1654–1655 // Szkice historyczne. Kraków, 1910. Ser. 3. S. 295-298; Mironowicz A. Prawoslawie i unia za panowania Jana Kazimierza. Białystok : Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku, 1996. S. 130-131.

⁴⁶ Rawita-Gawroński F. Bohdan Chmielnicki od elekcyi Jana Kazimierza do smierci. Lwów, 1909. T. 2. S. 392.

⁴⁷ Смолій В. А., В. С. Степанков. Богдан Хмельницький... С. 355; Kubala L. Wojna moskiewska r. 1654–1655 // Szkice historyczne. Kraków, 1910. Ser. 3. S. 297.

Oleksandr Yuga. *The impact of international factor on the government policy of ruling circles of the Commonwealth on Cossack Ukraine (December 1653 – June 1655).* The article highlights the extent of the impact of international factors on the evolution of concepts of Ukrainian ruling class policy of the Commonwealth during December 1653 – June 1655. This impact was suggested to determine the balance of power among the political elite groups, specific activities or haste in resolving Polish Ukrainian conflict, or, alternatively, disregard it. It was found that in 1654 Moscow factor became an important, its influence was underestimated by elite of the Commonwealth. Although, in early 1654, Ukrainian government adopted the imperial protection. As a result, there was a problem to develop the ways of returning of the Cossack Ukraine to the Polish-Lithuanian state. The threat of Sweden attack in spring 1655 prompted the ruling elite to reach a political understanding with Chyhyryn.

Key words: international factors, Moscovy, Sweden, political elite, Commonwealth, Cossack Ukraine, Ukrainian problem.

Отримано: 10.05.2017 р.

УДК 94:316.663-058(477.83-25) «1914/1915»

Сергій Олійник

ПОЛЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ЛЬВОВА В ЧАСИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ВИПРОБУВАННЯ РОСІЙСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

Сергій Олійник. *Польська інтелігенція Львова в часи Першої Світової війни: випробування російською окупацією.* Проаналізовано становище польської інтелігенції Львова в умовах російської окупації впродовж вересня 1914 – червня 1915 років. Визначено політичні, соціально-економічні, національно-культурні, духовні та психологічні складові взаємин львівських польських інтелігентських кіл з російською окупаційною владою. Констатується їх складність. Звернуто увагу на спроби нової адміністрації створити у польської інтелігенції